

**Я. Вільна, д. філол. н., проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка**

**ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ ДИСКУРС
У ПОВІСТІ І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО "ДВІ МОСКОВКИ"**

На прикладі першого твору І. Нечуя-Левицького "Дві московки" розглядаються параметри впливу Т. Шевченка на прозаїка, а з тим і початки формування Шевченкового дискурсу в доробку класика української літератури.

Ключові слова: романтизм, реалізм, дискурс, індивідуальний стиль, художньо-естетичний комплекс, гуманістичні ідеї.

На примере первого произведения И. Нечуя-Левицкого "Две московки" рассматриваются параметры влияния Т. Шевченко на прозаика, а также формирование Шевченковского дискурса в творчестве классика украинской литературы.

Ключевые слова: романтизм, реализм, дискурс, индивидуальный стиль, художественно-эстетический комплекс, гуманистические идеи.

The article deals with the narrative "Dvi moskovky" by I. Nechuy-Levytskyi; the problem of Shevchenko's influence over the prosaist as well as the formation of Shevchenko's discourse in the works of the writer is examined.

Key words: romanticism, realism, individual style, aesthetic system, humanistic ideas.

С. Єфремов у "Історії українського письменства" зауважив: "Ставши в центрі нашого літературного розвитку, Шевченко й досі лишається центральною постаттю в українському письменстві, і хоч як піде наша історія надалі, а для ХІХ ст. такою центральною постаттю Шевченко в ній залишається" [5, 380]. Тому, розглядаючи історію української літератури ХІХ ст., науковці не оминають увагою і з'ясування параметрів Шевченківського дискурсу в національній літературі. У цій студії ми торкнемося лише початків формування цього дискурсу в творчості класика української прози І. Нечуя-Левицького, а точніше, зробимо спробу відтворення певних сегментів впливу Т. Шевченка на становлення видатного прозаїка саме в іпостасі національного митця.

Розпочнемо, як кажуть, з початку. У своєму найновішому довідковому виданні Ю. Ковалів, у відповідній енциклопедичній статті, справедливо зауважує, що "часто Д. (дискурсом) називають логічно організований, аргументований виклад обстоюваних кимось доведень із можливим використанням описових та експресивних компонентів, притаманний розсудковому, опосередкованому знанню, отриманому на підставі зв'язаного судження та попереднього досвіду" [7, 282]. Очевидно, зрозумілим є той факт, що для української літератури ІІ пол. ХІХ ст. Шевченківський поетичний дискурс став, попри пропоновану у визначенні аксіоматичну "розсудковість опосередкованого знання", одним із найпотужніших духовних і емоційних, а вже потому, – і великою мірою завдяки цьому, – світоглядних, а з тим й ідейно-тематичних та художньо-естетичних чинників, які визначили мистецькі пошуки наступного після Т. Шевченка покоління поетів, прозаїків, драматургів. Натомість зрозуміло, що першорядне місце

письменника в загальнолітературному поступі визначається не лише здатністю наслідувати основоположників вагомих ідейних та художніх для національного мистецтва слова сенсів та змістів, а й спроможністю розвивати їх, по-своєму творчо інтерпретуючи ці попередньо кимось "аргументовано викладені й обстоювані доведення".

У разі аналізу художнього, публіцистичного і наукового доробку класика української літератури І. Нечуя-Левицького маємо очевидний привід розглянути різні рівні формування проблемно-тематичного діапазону його творчості, ідейного її наповнення, формування ним власної індивідуальної манери письма. Той же С. Єфремов у своїй розвідці "Іван Нечуй-Левицький" достеменно проаналізував ті джерела, з яких вийшов письменник, і з тим вважаючи, що: "...найбільш безперечний і найдужчий вплив був од попереднього українського письменства, надто – народної поезії" [4, 428], хоча сам письменник у своїй "Життєписі Івана Левицького (Нечуя), написаної ним самим" був більш конкретним, стверджуючи, що: "Писати повісті я почав ще як був на службі в Полтаві. "Основа" та "Кобзар" Шевченків навели мене на думку, що мені писати треба по-українській. "Кобзаря" я прочитав ще хлопцем, і він мене дуже вразив своєю високою поезією та народністю в поезії. З першого погляду мені здалося, що Шевченко записує народні пісні, а не складає свої; така народність в його поезії. Ще як був я малим хлопцем, я чув про Шевченка..." [8, 17]. Ця теза дає розуміння найперших рівнів позиції І. Нечуя-Левицького як автора. Згодом, як теоретик, він цілком аргументовано пояснив ті естетичні настанови, якими має керуватися український письменник, і зробив це у цілому ряді статей. Найбільше приводів для дискусії дали його розмірковування зі статті "Сьогочасне літературне прямування", де він стверджував, що в літературі обов'язковими є три принципи – реальність, національність, народність. Якими б переконливими для частини його сучасників не були ті теоретичні настанови, але як часто буває, сам І. Нечуй-Левицький їх не завжди дотримувався, розуміючи ці, – нібито абсолютні, – доволі своєрідно. Він вважав, що письменник має бути "фокусом для своєї громади": "Коли писалник хоч трошки себе чує українським громадянином, часткою українського народу й українського громадянства, він повинен мати за святу повинність одсвічувати в своїй фантазії, в своєму серці ту

громаду, що роїться кругом його, радіти її радістю, плакати її слізьми... Українська жисть – то непочатий рудник, що лежить весь під землею, хоч за його вже брались і такі високі таланти, як Шевченко..." [4, 429]. Звернемо увагу, що у цій концептуальній для Літературної дискусії 70-х років XIX ст. статті І. Нечуй-Левицький, звертаючись до зацікавлених, апелює саме до досвіду Т. Шевченка, оскільки так само, як і Т. Шевченко, прагне відтворити життя усього українського народу, добре розуміючи, що починати варто із відображення того, що найкраще сам знаєш і відчуваєш, тобто саме з життя селян, які і репрезентують більшість людності.

Індивідуальна манера письменника – це завжди привід для роздумів і співставлень. Привід для урахування і художньо-естетичних, а почасти й конкретних літературних джерел, вплив яких "прочитується" у доробку митця. Утворення емоційно-художньої домінанти творчості є багаторівневим і багатовекторним процесом, оскільки, формуючись у глибоко інтимній сфері духовного ества митця, найчастіше і стає абсолютним виразом його творчого я. Як відомо, І. Нечуй-Левицький, витворив свій власний, пізнаваний стиль, базуючись і розвиваючи у своїй творчості не тільки ті традиції, які поволі склалися в українській та європейських літературах протягом XIX ст., а маючи абсолютно певне розуміння того, власне, як і про що треба писати українською мовою. На початку творчості він зосередився на малих епічних жанрах ("Дві московки", "Рибалка Панас Круть"), однак вже в 1869 р., надрукувавши повість "Причеп", продемонстрував новий проблемно-тематичний аспект, розглядаючи сучасне життя українського поспільства на Правобережній Україні, тобто той пласт життя, якого до нього ще ніхто не торкався.

Саме в перших двох творах, надрукованих у Галичині у 1868 р. ("Дві московки" і "Рибалка Панас Круть"), читачі та критики віднайшли для себе ту саму романтичну сповідальність інтонації, те саме глибинне занурення у внутрішній світ не просто героїв, – а, за О. Кульчицьким "української людини", – яка так вразила уяву в першому "Кобзарі" Тараса Шевченка. Сам письменник у статті "Загальний огляд найновішої русько-української літератури" (1894), характеризуючи українське письменство з 60-х років XIX ст., писав, що "літературні твори романтичного напрямку" були "ледве примітні в загальній течії літератури пануючого реалістичного

напрямку" [8, 163], хоча й розпочав літературну діяльність з видруку цілком романтичної, у суті своїй, історії щасливого, але недовгого сподівання героїв твору на життя в любові й драму втрати цієї ілюзії, історії, в якій збережена і розвинена одна з основних акцентацій тоді найпопулярнішого твору із першого "Кобзаря" Т. Шевченка, а саме "Катерини".

С. Єфремов, який доволі жорстко критикував І. Нечуя-Левицького за "манірність, робленість, штучність і монотонність" його творів кінця XIX ст., не міг не помітити й того, що, "не вважаючи, отже, на весь теоретичний і практичний реалізм Левицького, все-таки сидів у йому й часто озивався голосно суцільний романтик, який трохи приписані теорією умовні рямці і з любовістю та замилюванням заглиблювався в ті невиразно-мрійні глибини, яким нема місця в реальному житті, але які часто скрашують його сухі лінії. Обробкою, деталями він часто сам руйнував свої тверезі заміри і давав постаті, може, й "не од мира сього", але по-своєму гарні й принадні. Яка-небудь Марина ("Дві московки"), в реальних тонах накреслена, все ж показує, скільки мрійності жило десь на дні у нашого тверезого реаліста і як він часом не тільки умовно, а й зовсім щиро і простосердо, нехай і наївно, користувався з тієї "золотої ряски", що нею рекомендує нашим письменникам свої твори обсіпати" [4, 444].

У 60–70-х роках XIX ст. насправді відбувався пошук нових оптимальних художніх рішень, але не можливо однозначно приставати до тез радянського періоду історії літератури щодо одновимірності тих змін й руху лише у напрямку критичного реалізму, оскільки перехід "од романтизму до критичного реалізму відбувся, так би мовити, по скороченій дистанції і, незважаючи на швидкість її проходження, був не так етапом боротьби, "розриву", "ломки", "переборення", як еволюцією, переростанням одного в друге, процесом спадкоємного вбирання попереднього наступним" [12, 142]. Очевидно, "переростання одного в друге" є сталою ознакою етапу становлення будь-якої літератури, а в українському письменстві цей період тривав ледь не все XIX ст.

Як відомо, важливою для Т. Шевченка була його настанова на викривальну силу розумної благородної критики, а то й сатири [13, 33]. Ці переконання поета зумовили і стиль його повістей, одну з характерних рис якого М. Храпченко бачить у поєднанні соціального протесту, сатири з ліричною темою, розкриттям ліричного "я" в

тісному єднанні з темою долі народу [11, 110]. У І. Нечуя-Левицького цей принцип також по-різному "працює" в творах. Наприклад, у "Двох московках" у сцені, де йде мова про сина Ганни Івася, якого моральним покручем зробила служба в кантоністах, що особливо вражає. Сцена із написаним суржигом листом сина, якого читає Ганні священик, є ніби точним діагнозом суспільству, в якому панують псевдоцінності, в якому любов матері до дитини зневажається, обов'язок дітей перед батьками нівелюється, по суті, нехтуються природні права людини бути собою, жити за законом батьків та прадідів на своїй землі.

Відомо, що важливою рисою повістей Т. Шевченка є органічне переплетення автобіографічних епізодів з вигадкою, епізодів, реально взятих із життя, з абсолютною творчою фантазією, етнографічні деталі та історична достовірність поєднуються з белетристикою. З творчістю Т. Шевченка в літературу ввійшло нове розуміння можливостей художнього мислення: не стилізація, не використання окремих фольклорних засобів і прийомів, не навмисна "простонародність", "простакуватість" стилю, а органічне розкриття народного світосприймання, народних прагнень, інтересів та сподівань.

І. Нечую-Левицькому, як і Т. Шевченку, імponує не тільки увага до реалій щоденного життя, деталізація обстановки, біографії героїв, їх настроїв, що давало підставу Франкові сказати: "...він прагне скрізь до повної етнографічної обстановки" [10, 143]. Письменник, як і поет, показав, що їхні герої живуть насамперед почуттями, почуттями глибокими і щирими: "Люблю я своє село, своє хазяйство, свою хату – та тебе, моя доле" [8, 68], – промовляє Василь до Ганни ("Дві московки") або безнадійно закохана у Василя Марина чинить лише так, як відчуває: "Не співає Марина, – голосить... Виспіває горе й виплаче, і на серці стане легше й веселіше. І ніхто не чує тих пісень жалібних, жіночих, ніхто не підслухає її горя, не розкаже ні людям, ні чоловікові. Стіни німі, вікна німі..." [8, 71]. Драма її долі полягає не стільки у тому, що світ жорстокий, а в тому, що люди байдужі чи заздрісні до чужої краси, до чужих щирих переживань і мрій, навіть до здатності інших людей любити, бо хочуть лише спокійного і ситого життя та й просто бояться бути щасливими, почасти й не усвідомлюючи цього. Це саме ті прості "люде", про яких Т. Шевченко писав і в "Катерині": "А

за віщо, Боже милий! / За що світом нудить? / Що зробила вона людям, / Чого хочуть люде? / Щоб плакала!.. Серце моє! / Не плач, Катерино, / Не показуй людям сльози, / Терпи до загину!" [14, 102]. Так і Марина хотіла забути про своє змарноване життя, втекти від себе, але: "Пройшла чутка в Момоти, що Марина вмерла. Перехрестились й прочитали за упокой душі "Отче наш" навіть вороги Маринині. Не втекла, – кажуть, – таки од свого лиха, і не загуляла, й не заспівала, й не затанцювала його навіть у Києві" [8, 101]. І це кажуть ті, які раніше "цокотали по селу" і не давали їй спокійно розібратися в собі й пережити нерозділене кохання, спонукаючи дівчину до спонтанних рішень та імпульсивних вчинків, власне, як і Шевченковій Катерині саме "люде" не дають пережити зраду і насолодитися радістю материнства. Як писав Т. Шевченко: "Де ж ті люде, де ж ті добрі, / Що серце збиралось / З ними жити, їх любити? / Пропали, пропали!" [14, 99].

Як і Т. Шевченко, І. Нечуй-Левицький прагнув якнайглибше охопити реалії життя. Тому буденне життя українського села, змальоване в першому творі письменника, як і в поемі "Катерина" Т. Шевченка, різко контрастує з ідеалом, оскільки кругом панує людська байдужість, безправність, солдатчина, бідність.

Саме за таку глибину розуміння людської природи, за багатство суспільних типів, їхню епічну повноту та яскравість, за рельєфність побутових і пейзажних малюнків І. Франко назвав письменника "великим артистом зору", "творцем живих типів", "колосальним всеобіймаючим оком України" [9, 372, 374].

Характерною особливістю творів Т. Шевченка був глибокий ліризм як при змалюванні картин природи, так і при характеристиці персонажів (через їхні роздуми, мрії, спогади). Пейзаж у повістях Т. Шевченка, зазначає Н. Крутікова, "вплітається органічно в розповідну тканину, зливається воедино з картинами народного побуту і життя, відтінює образи людей і завжди співзвучний їхнім почуттям і переживанням" [6, 36].

Досконалий і поетичний пейзаж у І. Нечуя-Левицького став не лише засобом виразної психологічної характеристики персонажів, а й самодостатнім композиційним елементом його творів, своєрідним зачином, який створює враження пізнаваності й підсвідомої, миттєвовідчутної спорідненості із цим краєм, знаним і коханим малку. У поетизації письменником природи сконцентровано й

розвинуте те почуття прекрасного, та душевна висота, без яких неможливим є людське життя. Майже кожен твір письменника починається з такого пейзажу, який асоціативно й емоційно дорівнює ліричній тональності образу "садка вишневого коло хати".

Отож, І. Нечуй-Левицький вже в першому своєму друкованому творі засвідчив своє власне відчуття Шевченкового слова і провідних ідей його творчості. Цим розумінням гуманізму, відчуттям краси поетики, особливої виразності й органічності символів у творчості Т. Шевченка, письменник посприяв і власному становленню, утворивши перший рівень свого особистого поступу, який згодом сприятиме розвитку багатогранного і багаторівневого процесу становлення національної прози в Україні.

1. *Абрамова І. Г.* Художнє трактування етнопсихологічних типів українця у прозі І. С. Нечуя-Левицького 60–80-х років XIX століття : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук. 10.01.01. / І. Г. Абрамова / Запоріж. держ. ун-т. – Запоріжжя, 2002. – 18 с.
2. *Амбіцька А. С.* Повісті й романи І. С. Нечуя-Левицького: архетипний аналіз. : автореф. дис... канд. філол. наук. 10.01.01. / Амбіцька Анна Сергіївна; Кіровоград. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2011. – 18 с.
3. *Білецький О. І.* Іван Семенович Левицький (Нечуй) / Збір. праць: У 5-ти т. / О. І. Білецький. – Т. 2. – К.: Держлітвидав України, 1965. – 438 с.
4. *Білецький О. І.* Іван Семенович Левицький (Нечуй). Від давнини до сучасності. – Т. 1. / О. І. Білецький. – К.: Держлітвидав України, 1960.
4. *Єфремов С.* Іван Нечуй-Левицький / С. Єфремов. Вибране. – К.: Наукова думка, 2002. – 756 с.
5. *Єфремов С.* Історія українського письменства. – Тернопіль, 1994
6. *Крутікова Н.* Художні особливості прози Шевченка / Н. Крутікова / Зб. праць III наук. шевченківської конференції. – К., 1955. – 374 с.
7. *Ковалів Ю. І.* Літературознавча енциклопедія. – К.: Академія, 2007. – 607 с.
8. *Нечуй-Левицький І. С.* Зібрання творів: у 10 т. – Т. 1. / І. С. Нечуй-Левицький. – К.: Наукова думка, 1968.
9. *Франко І. Я.* Зібрання творів: у 50 т. – Т. 35 / І. Я. Франко. – К.: Наукова думка, 1982. – 397 с.
10. *Франко І. Я.* Зібрання творів: у 50 т. – Т. 41. / І. Я. Франко. – К.: Наукова думка, 1982. – 397 с.
11. *Храпченко М. Б.* Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы / М. Б. Храпченко / Собр. соч. : в 4-х т. – Т. 3. – М.: Правда, 1981. – 356 с.
12. *Чалий Д. В.* Становлення реалізму в українській літературі / Д. В. Чалий. – К.: Наукова думка, 1956. – 543 с.
13. *Шевченко Т. Г.* Щоденник / Т. Г. Шевченко / Повне збір. творів : у 6-ти т. – Т. 5. – К.: Держлітвидав України, 1964. – 352 с.
14. *Шевченко Т.* Зібрання творів у шести томах. –Т. 1. – К.: Наукова думка, 2003. – 782 с.